

DIJALEKTIKA ESTETIČKOG I ETIČKOG (u pesmi „Gavranovi nad Mrakovicom“ Borislava Radovića)

U poeziji Borislava Radovića nakon *Izabranih pesama 1971-1982*, prozodija zauzima centralno mesto, čak i onda kad je ta formalna čestica njegovog pesničkog izraza sakrivena nepostojanjem rime. To je naročito slučaj u pesmama u kojima Radović varira mitske i tradicionalne motive koristeći se odgovarajućim versifikacionim sredstvima, čime postiže dvostruku, upečatljivu aluziju i na formalnom i na misaonom planu. Među Radovićevim otvorenim *varijacijama na klasične teme* (da se poslužim naslovom jedne njegove kasnije pesme), kao što su „Pev na Ljuti“, „Pev iz *Kalevale*“, „Kao po nekoj staroj kovačkoj pesmi“ najizrazitije se, potcrtavanjem svoje intertekstualne veze sa tradicionalnom formom epske narodne pesme, izdvaja pesma „Gavranovi nad Mrakovicom“.

Nakon ove, uslovno rečeno, formalne, istaći ćemo i jednu poetičku odliku ovog pesnika: Radović je u prvom redu pesnik jezika, pesnik koji govori i misli o jeziku. Brojne pesme, upravo u periodu posle 1971, sagrađene su na preosmišljanju ustaljenih jezičkih formi i formula (upor. „Mleko i med“). Ranije metajezičke preokupacije Radovićeve poezije upečatljivo odlikuju i njegov kasniji opus, s tim što je u ranijim zbirkama veći akcent na *poetičkoj* komponenti tog jezika. Kako Tihomir Brajović primećuje, kasnije pesme poetski realizuju ono što je poetički problematizovano u prvim zbirkama.¹ Nije slučajno ni to što u kasnijem periodu jedinica Radovićevog izraza nije više *zbirka*, nego *pesma*. Već formulisan poetika na taj se način bitno zgušnjava, teži jezgrovitosti.

„Gavranovi nad Mrakovicom“ tip su generalne tenzije čijim varijacijama obiluje poezija Borislava Radovića; polazište te tenzije jeste *jezik*, pesma se sledećim korakom od njega dijalektički odvaja, nastojeći da istupi iz njegovih okvira, da bi se na kraju ponovo „ulila“ u jezik. (Ova dijalektika, *iz jezičkog – u vanjezičko – i natrag u jezičko*, dinamizuje, primera radi, zbirku *Bratstvo po nesanici*).²

U navedenoj pesmi, prizor gavranova od samog početka se apstrahuje iz realnosti „opaženih ptica“ i automatski doziva *gavranove* iz epskih pesama. Međutim, ta evokacija se ne zaustavlja na semantičkom nivou: nju prati simultana modifikacija prozodije, stih junačkih pesama (uz varijacije aleksandrinca, petnaesterca i šesterca). Prizor gavranova ne priziva mimetički opis, već odmah biva iskazan stihom, a potom se to apstrahovanje (ka jeziku) produbljuje orijentisanjem ka tradicionalnim i mitskim, a uopštenije govoreći, ka *jezičkim* referencama. U toj lančanoj kompleksnoj evokaciji ide se i dalje: preispitivanje toga da li je poreklo „ptica iznad Mrakovice“ u jeziku, ugrađuje se u svojevrstu parodično-ironičnu

¹ Upor: Tihomir Brajović, „Prevladavanje retorike u pesništvu Borislava Radovića“, u: Borislav Radović, *Izabrane pesme*, ZUNS, Beograd, 2005, str. 7-25.

² Borislav Radović, *Bratstvo po nesanici*, Prosveta, 1967.

verziju slovenske antiteze, ustaljene formule dijalektičkog trodejtva u epskoj poeziji (*postavljanje pitanja – zaobilaženje potvrdnog odgovora odričnim formulama – davanje potvrdnog odgovora*), čija shema odgovara maločas formulisanoj jezičkoj dijalektici.

Izrekli smo centralnu problematiku pesme: pitanje jezičke zasnovanosti prizora gavranova. Prisustvo jezičkog referenta u Radovićeovom pesništvu je primordijalno i apsolutno. Nereferentni prostor, onaj koji je lišen posredništva jezika, samim tim ne postoji: odsustvo reference je odsustvo supstance. U pesmi „Ponoćna studija“, prostor van jezika poima se kao „pustoš i praznina“. Kao i u dobrom delu drugih Radovićeovih pesama iz *Izabranih pesama 1971-1982*, i u „Gavranovima nad Mrakovicom“ bitan je intenzitet ironičnog u odnosu subjekta-pesnika prema jeziku.

Jezik višestruko prodire u prizor gavranova u drugom segmentu „adaptirane“ slovenske antiteze: literarni atributi, pokušavajući da obuhvate što veći prostor konotacija, nižu se gradacijski. To nizanje se prikazuje kao svojevrsno prelistavanje predmetne odrednice „gavran“ (po „dobu izdanja“, uzlazno), u fondu dospelog literarnog nasleđa. Od homerovskih „gavranova svetlonoša“ preko Ezopovih „lukavaca iz basana“, nordijskih čuvara Odinovog prestola, pa sve do biblijskih „Elijinih hranilaca“, „potopskih izviđača“ – niz konotacija se nudi za ove, *ovde i sada*, niotkud pohrlile „gladne ptičurine“. U ovom postupnom „zaogrtaanju jezikom“ ima odjeka ranog Radovićeovog demijurškog govorećeg subjekta (upor. stihove „Trebate te reći“ iz *Bratstva po nesanicima*³ i naslov ciklusa iz zbirke *Opisi, gesla*,⁴ „Govor prorokuje“), shvatanja o neprikosnovenom učešću jezika u spoznaji, o njegovom konstruktivnom udelu u poimanju (upor. „Evo govorim, da zastrujiš“).⁵ Ipak, takav, dosledno razvijani pristup iz ranijih zbirki, začinjjen je u ovoj pesmi gotovo nametljivom ironijom, usmerenom kako prema tradiciji koja se na taj isprekidan, letimičan način doziva, tako i prema ranijem metajezičkom postupku pesnika (ima, dakle, i primesa autoironije). Ispostaviće se, pak, da je ovo izrugivanje jeziku-tvorcu samo površinsko, formalno, dok u dubljem, poetičkom registru, ono predstavlja njegov, ne samo estetički, već i etički nastavak.

Treći deo antiteze počinje upravo oštro ironično, s patosom usmerenim protiv jezičkog, šestercem, kojim se u pesmi vrši invokacija gavranova („vrane gavranove“, „gladne ptičurine“...):

Nemojte mi reći!

*Ne kupa se ova pilad u mastilu
niti su to neki odveć učeni gavranovi;*

U trećem delu konkretizuje se uloga motiva gavranova i uvodi uslovno razrešenje tenzije postavljene na početku. „Nejezičnost“, odnosno nereferencijalnost, nepripadanje mišaonoj tradiciji čoveka, ukazuje se, u brižljivo građenoj gradaciji, dovedenoj do paroksizma, kao krajnji stupanj neljudskog. Motiv *gavranova* se u razrešenju antiteze pridaje jedan etički atribut, koji u prvi mah potire sve estetičke:

³ Borislav Radović, *Bratstvo po nesanicima*, „Četvrti krug“, Prosveta, 1967, str. 64.

⁴ Borislav Radović, *Opisi, gesla*, Prosveta, 1970.

⁵ Borislav Radović, *Bratstvo po nesanicima*, „Reka živa“, str. 9.

*Nisu ovo neki epski gozbenici (...)
a pre jedva četrdeset godina su,
voljki punih ljudskog mesa, varili po borovlju*

Na poetičkom nivou, pak, odigrava se potpuno drukčiji pokret: estetičke kategorije, nabrojane u drugom segmentu antiteze, nisu potrte, već im se pridaje *etička* dimenzija. Sama *reč* se na taj način izjednačava sa pojmom *ljudskog*, i to i na duhovnom i na fizičkom planu. Ti, nelocirani (premda „mrakovički“), neidentifikovani gavranovi su, upravo svojom nepripadnošću jeziku, svetim tekstovima, civilizaciji, određeni kao kanibali, strvinarenjem negirajući sve ljudsko čime bi se mogli definisati, ništeći u crevima govornog subjekta, pretvarajući u meso oko koje bi ih jedino moglo percipirati i kontekstualizovati, vareći jedini jezik koji bi ih mogao objasniti (sobom). Upliv estetičkog u ovako brutalno izražen etički princip zapravo je neizbežan: uslovno razrešenje radovićevske slovenske antiteze nije prizor gavranskih voljki punih ljudskog mesa, već, dosledno, opredeljenje za – jezik. Navedimo poslednje stihove pesme:

*a pre jedva četrdeset godina su,
voljki punih ljudskog mesa, varili po borovlju,
ovi crni starci,
dok je pesnik sastavljao pesmu o Knežopoljki...*

Ni ovako brižljivo ograđen, osamostaljen prizor *dugovečnih* gavranova, ne mogući ni brutalnom neljudskošću da se afirmišu kao *jedinstven, apsolutan, neestetički*, ne može se osamostaliti od referentnosti. Mitska (estetička) „dugovečnost“ gavranova, potpuno u skladu sa ironijskim instrumentarijem pesnika, poima se bukvalno (etički). Pomoću takvih kvaziegegetskih sredstava, referenca se iznalazi u *vremenu*, budući da je samo mesto – Mrakovica – gotovo izgubilo odliku *locus specialis*-a, te je postalo potpuno opšte mesto, apsolutno-referentno, čija je isključiva uloga sekundarna, pomalo i virtuelna: da upućuje na posledice bitke na Kozari.

Međutim, subjekt Radovićeve pesme zadržava ironičnu distancu i prema etičkoj sugestiji da su ti „crni starci“ upravo *isti oni* koji su, „pre jedva četrdeset godina“, „koječime“ ljudskim „znali kljunove omastiti“; i to čini uvodeći još jednog (isključivo referentnog) subjekta, iz koga zrači načelo estetičkog – pesnika. Atributom sastavljača „pesme o Knežopoljki“ – iako formalno nedvojbeno upućuje na Skendera Kulenovića i njegovu *Stojanku majku Knežopoljku*, poemu posvećenu Kozarskoj bici – na poetičkom planu se opisuje dijalektički krug *estetičko – etičko – estetičko*, čiju smo shemu skicirali u uvodu.

U raspletu tog kruga isprva bi se učinilo da je reč o ponovnom prevladavanju čisto-estetičkog principa. Međutim, ukazuje na to da su (ne *možda*, nego *izričito*, sa *sigurnošću*) upravo ovi gavranovi nad Mrakovicom učestvovali u eksteriorizovanoj percepciji – genezi pesme; sugestija da su, iako određeni kao proždirači ljudskih leševa, kako smo već naveli, „ahumani“, „nereferentni“, „neetički“ faktori, „zaslužili“ jednu estetičku eksteriorizaciju, govori u prilog tome da „estetičko“ kojim Radovićevo dijalektika rezultira nije regresivnog karaktera, već da, u sebi sadreći komponente i etičkog i estetičkog, oba činioca prevladava i takvom sintezom paralelno otelotvoruje ujedinjenje *reči i čoveka, tela i jezika*.